

تواری بنیادی موسیقی

پرویز منصور

تئوری بنیادی موسیقی
پرویز منصوری

آماده‌سازی و تولید کارگاه نشر کارنامه
روویه زهرایی، عادل قشقای
طرح روی جلد منوچهر عبدالله زاده
خوشنویسی زنده‌یاد حمید غیرانژاد

امور هنری و نظارت فنی کارگاه سپهر

عسل کاوسی، علی اصغر غنیمتی

مدیر هنری و ناظر مسؤول محمد زهرایی

چاپ و صحافی پرشین‌کار

چاپ اول، ۱۳۷۰

چاپ چهل و نهم، نوروز ۱۳۹۵ - ۲۴۰۰ نسخه

هش حقوق چاپ و نشر این اثر انحصاراً برای نشر کارنامه محفوظ است. هرگونه استفاده از کتاب آرایشی و عناصر آرایشی این کتاب اکیداً ممنوع است. همچنین هر نوع استفاده تجاری از این اثر یا تکثیر آن به هر صورت (چاپ، فتوکپی، کتاب صوتی و الکترونیک و نشر در فضای مجازی)، کلاً و جزئاً، ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

مراکز بخش و فروش:

بخش کارنامه، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، شماره ۱۳۵، تلفن ۲۶۱۱۷۹۸۵، ۲۶۱۱۷۹۸۶ و ۲۶۱۴۴۳۹۱۵۱

فروشگاه بزرگ شهر کتاب ||||| یا همکاری نشر کارنامه، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، شماره ۱۳۷

تلفن ۲۲۲۸۵۹۶۹ = فکس ۲۲۸۰۸۱۹۲

نشر کارنامه | شماره ۱۰ کوچه فردانش، خیابان وصال شیرازی، تهران ۱۴۱۷۷۳۴۴۷۳، تلفن ۸۸۹۶۲۷۹۲

۲۲۵.۰۰۰ ریال

درباره مؤلف

پرویز منصوری در سال ۱۳۰۳ متولد شد. او یادگیری موسیقی را با ویولن ایرانی نزد موسی فی‌داوود آغاز کرد، سپس به هنرستان موسیقی رفت و نزد حسین ناصحی به فراگیری آهنگسازی پرداخت. او برای ادامه تحصیل در رشته آهنگسازی به اتریش رفت و بیش از ده سال در آن کشور به فراگیری موسیقی اشتغال داشت و با درجه دکتری فارغ‌التحصیل شد. منصوری پس از بازگشت به ایران از طریق آموزش، نوشتن و ترجمه به ترویج موسیقی پرداخت. او یکی از تأثیرگذارترین استادان و پیشگامان آموزش و گسترش موسیقی علمی در ایران محسوب می‌شود.

منصوری سال‌ها در هنرستان عالی موسیقی به تدریس مشغول بود. بسیاری از موسیقی‌دانان و نوازندگان برجسته کنونی از شاگردان وی به‌شمار می‌روند. از منصوری کتاب‌ها و مقالات متعددی در زمینه آموزش، نقد و بررسی موسیقی منتشر شده که از جمله می‌توان به این‌ها اشاره کرد:

چگونه خوب بشنویم؛

هارمونی تحلیلی؛

سازشناسی؛

کاوشی در قلمرو موسیقی ایرانی؛

و...

کتاب تئوری بنیادی موسیقی مشهورترین اثر او است و در سال ۱۳۷۱ به عنوان «کتاب سال» برگزیده شد.

پرویز منصوری در آذرماه ۱۳۹۰ در ۸۷ سالگی درگذشت.

پیشگفتار

دوست من، تئوری خاکستری است، اما درخت جاودان زندگی سبز است.

—گوته، فاست

درست است که روند پویایی و دگرگونی زندگی و عمل در هیچ حد و حصری نمی‌گنجد و از هیچ اصل و حکم از پیش ساخته‌ای پیروی نمی‌کند، و لذا محک درستی هر اصل و حکمی خود زندگی است، ولی روند رشد درخت سرسبز زندگی از دانش و بینش تئوری بی‌نیاز نیست.

تئوری چکیده تجربه و عمل است، معرفت بر انبوه جنبه‌های گوناگون واقعیت است، نتیجه بررسی نظام درونی پدیده‌ها، و رهیافت به قلمروغندی آنهاست؛ پس به کاربردن تئوری در واقع چیزی جز سود جستن از زندگی و عمل گذشته نیست. گاهی به نظر می‌رسد که تئوری و عمل در تعارض با یکدیگر قرار دارند، ولی خود این تعارض نیز بخشی از روند زندگی است؛ این دو یکدیگر را تکمیل می‌کنند، چنان که نادیده گرفتن یا دست کم گرفتن یکی از آنها - چه در علم و چه در هنر - در نهایت برای سرسبزی و باروری درخت زندگی زیانبار است.

رابطه دو مقوله تئوری و عمل در موسیقی نیز همان اهمیتی را دارد که مثلاً در فیزیک یا مکانیک می‌بینیم. نوازنده‌ای که «به شیوه سنتی»، یعنی بدون آگاهی از تئوری موسیقی، به نواختن ساز می‌پردازد مانند تعمیرکاری است که کورکورانه و بدون آشنایی با علم مکانیک و محاسبات ریاضی و روابط اجزای ساختمان یک اتومبیل می‌کوشد آن را تعمیر کند و در این کار دستبایه او چیزی جز مشاهدات و آموخته‌های فردی نیست. البته کسب مهارت‌های فردی از راه آزمایش و خطا و ممارست و پشتکار تا حدی میسر است؛ اما آنچه موجب سرعت و عمق یادگیری می‌شود بهره‌گیری از تئوری است. آموزش تئوری اگر مقدمه و ملازم عمل باشد گذشته از صرفه‌جویی در زمان یادگیری، اشراف بر همه جوانب موضوع کار و روشن‌بینی در عمل را هم در پی دارد. به عبارت دیگر تئوری روند آموختن عمل را آسان‌تر و کوتاه‌تر می‌سازد، و البته در پرتو عمل تئوری نیز دیگر آن قدر دشوار و تاریک به نظر نمی‌آید.

کتاب حاضر، که در واقع ابزاری است برای آموزش مبانی تئوری بنیادی موسیقی، با توجه به آنچه درباره اهمیت تئوری گفته شد نوشته شده است، و به این امید که هنرجویان

و دستداران موسیقی را با مبانی دانش امروزی موسیقی آشنا کند و در نهایت سهمی در اعتلای موسیقی ما داشته باشد.

بنای نگارش این کتاب بر این پایه نهاده شده است که همه، از استاد موسیقی گرفته تا خواننده‌ای که کمترین دانشی از موسیقی ندارد، بتوانند از آن بهره‌مند شوند، ولی البته شرط خواننده ناآشنا این است که گذشته از هوش متوسط علاقه موشکافانه‌ای هم به فراگرفتن پیچیدگی‌های تئوری موسیقی همراه با پشتکار فراوان داشته باشد. از سوی دیگر، نویسنده خواننده‌ای را هم در نظر داشته است که فراگیری موسیقی را تا مراحل عالی‌تر، و حتی مرحله استادی، پیموده ولی در میان راه گسستگی‌هایی برایش پیش آمده و درک برخی نکته‌ها یا پیوند دادن برخی مطالب را کم یا بیش مهمل گذاشته و به دست فراموشی سپرده است.

از این گذشته، نویسنده کوشیده است تا آنجا که میسر است خواننده این کتاب را از مراجعه به استاد بی‌نیاز سازد. به عبارت دیگر این کتاب نوعی خودآموز است. برای رسیدن به این هدف در نگارش این کتاب قواعدی رعایت شده است که اهم آن‌ها از این قرارند:

۱) در توضیح و تشریح هر نکته تئوریک تا آنجا که امکان داشته اشاره‌ای به سیر تحول آن شده است. این اشاره‌ها پاسخی است به پرسش آن عده از خوانندگان که در برابر هر «قاعدده»‌ای (شاید برای فراگیری عمیق‌تر) از خود می‌پرسند «چرا چنین است؟». از سوی دیگر، از آنجا که این اشاره‌ها ممکن است از حوصله برخی دیگر از خوانندگان بیرون باشد و موجب پاره شدن رشته کار آن‌ها شود، توضیحات اضافی را با حروفی متمایز از متن اصلی چاپ کرده‌ایم تا خواننده بتواند با خیال راحت از مطالعه آن‌ها چشم‌پوشی کند.

۲) در میان فصل‌های نخستین، و نیز در پایان همه فصل‌ها، پرسش‌ها و تمرین‌هایی آورده شده است، چنان که خواننده ناگزیر است در نوشتن پاسخ آن‌ها نه از حافظه بلکه از اندیشه خود یاری بگیرد. هرگاه خواننده به پاسخ درست برسد، می‌تواند

مطمئن باشد که مطلب را درست دریافته است. بدیهی است اگر نتواند پاسخ پرسش‌ها را بنویسد یا از درستی پاسخ خود مطمئن نباشد، ناگزیر باید مطلب را مرور کند. از این گذشته، پرسش‌های فصل اول به صورتی تنظیم شده‌اند که خود پرسش‌های بیشتری را از سوی استادان و مدرسان برانگیزند.

۳) استادان موسیقی در بررسی کتاب خواهند دید که فصل‌های دوازده‌گانه آن را به سه بخش می‌توان تقسیم کرد. فصل‌های یکم تا ششم را می‌توان «بخش نخست» نامید، که هر هنرجویی با به پایان بردن آن کمابیش با همه مطالب نظری که استادان مدارس و آموزشگاه‌های موسیقی در این سرزمین تدریس می‌کنند - البته به جز میزان‌های لنگ و یکی دو مطلب دیگر - آشنا خواهد شد. فصل‌های هفتم تا دهم («بخش دوم») حاوی مطالبی است که هرگاه هنرجو قصد آگاهی از مطالب عالی‌تری را داشته باشد می‌تواند از آن‌ها سود ببرد. از سوی دیگر، با فراگرفتن مطالب این فصل‌ها آگاهی خواننده از محتوای فصل‌های نخستین گسترده‌تر و ژرف‌تر خواهد شد. به هر حال محتوای این فصل‌ها را نیز، گرچه استادان کمتر به آن‌ها می‌پردازند، باید در قلمرو و تئوری بنیادی موسیقی به شمار آورد. آخر این که در فصل‌های یازدهم و دوازدهم («بخش سوم») مطالبی به صورت مقدمه‌ای بر علم هماهنگی (هارمونی) آمده است. هدف فصل دوازدهم نشان دادن این مطلب است که «هارمونی» چگونه چیزی است و در آن چگونه باید کار و تمرین کرد.

۴) در این کتاب تشریح مطالب به نحوی است که لازم نیست خواننده آن‌ها را طوطی‌وار از بر کند. همه چیز را باید به یاری اندیشه و محاسبه و بررسی چندجانبه فراگرفت. از سوی دیگر، طبیعی است که هنرجو ممکن است در جایی نکته‌ای از فصل‌های گذشته را فراموش کرده باشد؛ به این دلیل کتاب گاهی خواننده را به جای مشخصی در یکی از فصل‌های گذشته که مطلب مورد بحث شکافته شده است باز می‌گرداند، یا در فصل‌های نخستین او را به جای دیگری در فصل‌های بعدی راهنمایی می‌کند.

در هر حال کوشش نویسنده بر این بوده است که کتاب تئوری بنیادی موسیقی را تا آنجا که می‌تواند آموزنده و سودمند تنظیم و تألیف کند؛ اگر چه یقین دارد در رفع

کمبودها از لطف دوستان و مردم صاحب نظر بی نیاز نیست.
دوستان بسیاری در پدید آوردن این کتاب مرا یاری داده‌اند که برای تلافی چیزی
جز سپاس صمیمانه ندارم تا تقدیم‌شان کنم:
— آقای حسین دهلوی، که در آغاز کار مرا به نوشتن این کتاب تشویق کرد و
دلگرمی داد؛

— آقای مصطفی کمال پورتراب، که برای تکمیل فهرست چهارزبانه واژه‌ها و
اصطلاحات موسیقی یاری‌های ارزشمند به نویسنده رساند؛
— آقای فریدون ناصری، که او نیز در همین زمینه نویسنده را یاری کرد؛
— سرکار خانم عاطفه فاضلی، که کار آرایش کتاب را با دقت و حسن سلیقه
به انجام رساند؛

— آقای فرهود امیرانی، که نت نویسی کتاب را با دقت درخور برعهده گرفت؛
— آقای احمد میرعلایی، که چکیده‌ای از پیش‌گفتار نویسنده را به زبان انگلیسی
ترجمه کرد؛

— آقای رضا خاکبایی، که ویرایش کتاب را برعهده داشت؛
— آقای محمد زهرایی، ناشر کتاب، که برای چاپ نفیس و پاکیزه کتاب در بذل
ذوق و ابراز دل‌سوزی و احساس مسئولیت از هیچ کوششی فروگذار نکرد، چنان که اگر
جز این بود کتاب به کیفیت حاضر عرضه نمی‌شد.*

پرویز منصوری

مهر ماه ۱۳۶۹

* کار کتاب حاضر در اوایل پاییز سال گذشته تقریباً از هر جهت سامان گرفته بود و تنها می‌بایست من
نمونه نهایی آن را می‌دیدم و تأیید می‌کردم که سفر فرنگ پیش آمد. غیبت من سبب شد که ناشر
سختگیر چاپ و انتشار کتاب را به بازگشت من موکول کند. پس از بازگشت از سفر، نمونه نهایی را در
اختیارم نهاد و من نیز فرصت را مغتنم شمردم و موشکافانه نکته‌هایی در آن یافتم و تصحیح آن‌ها را از
ناشر خواستم. او همه را با گشاده‌رویی پذیرفت و انجام داد. چنین بود که کتاب با فریب یک سال تأخیر
منتشر می‌شود.

یادداشت بر ویراست دوم

چاپ اول این کتاب با استقبال بی‌سابقه خوانندگان چه در ایران و چه در میان ایرانیان ساکن کشورهای دیگر رو به‌رو شد؛ به طوری که نویسنده به سختی می‌توانست از احساس غرور - چیزی که معمولاً انسان را به سکون می‌نشانند - خودداری کند. در برابر آن همه تشویق در اینجا فقط می‌توانم سپاس‌گزاری کنم.

پس از انتشار چاپ اول کتاب از دوستانی که در تهیه آن نقشی داشتند، و نیز از خوانندگانی که برای نخستین بار آن را می‌دیدند، پیشنهادهای فراوان برای رفع برخی اشکالات و کمبودهای آن دریافت شد. این پیشنهادهای با حوصله و فرصت کافی مورد رسیدگی قرار گرفت و آنچه لازم بود رعایت شد. از این رو چاپ دوم کتاب با تجدید نظر کلی صورت می‌گیرد. جا دارد از استادان و دوستانی که در کار تجدید نظر با کوشش‌های دلسوزانه مرا یاری دادند، سپاس‌گزاری کنم. از آن میان به ویژه آقای مهندس حمیدرضا رضایی - ویراستار چاپ دوم - و آقای دکتر خسرو مولانا، استاد اکوستیک دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران، مرا مرهون لطف خود ساختند.

مرداد ماه ۱۳۷۳

پرویز منصوری

یادداشت بر ویراست سوم

چاپ دوم کتاب تئوری بنیادی موسیقی نیز همچنان با استقبال خوانندگان رو به‌رو شد. در این مدت پیشنهادهای تازه‌ای از سوی خوانندگان نکته‌سنج به دست نویسنده رسید که موجب شد اصلاحاتی در کتاب اعمال شود و در نهایت چاپ سوم پیراسته‌تر منتشر گردد. نویسنده ضمن سپاس‌گزاری فراوان از لطف این خوانندگان امیدوار است که همچنان از نظرها و پیشنهادهای سودمند آنان برخوردار باشد.

شهریور ماه ۱۳۷۶

پرویز منصوری

فهرست

۷	درباره مؤلف
۸	پیشگفتار
۲۱	سرآغاز
۲۶	مشخصه‌های صدا از نظر موسیقایی
۲۶	نواک
۲۷	دیرتند
۲۷	شدت
۲۷	طنین و رنگ
۲۹	فصل یکم: نشانه‌های اولیه خط موسیقی
۳۱	درباره خط موسیقی
۳۱	نام نُت‌ها
۳۲	ریشه تاریخی نظام‌های هجایی و الفبایی
۳۴	پرسش و تمرین
۳۵	حامل
۳۶	کلید
۳۷	پرسش و تمرین
۳۸	خط‌های تکمیلی
۳۹	پرسش و تمرین
۱۳	۳۹ حامل‌ها و کلیدهای دیگر

50book

نشر کا نام

ISBN 964-431-007-1

9 789644 310072